

Hogyan kerültek Aradra a Tragédia leglátványosabb díszletei
–135 éve volt Az ember tragédiája ősbemutatója–

Madách 1860-ban befejezett remekműve a világirodalom legnagyobb alkotásai közé tartozik, nemzetközi elismertsége sem megvetendő, eddig 165 fordítás készült belőle 38 nyelven. Átültették a nagy nyelveken (angol, német, francia, orosz) kívül grúzra, katalánra, lovárira is, románul könyv alakban többek között Octavian Goga fordításában jelent meg 1934-ben. Rendkívüli az is, hogy ez a nagyon nehéz filozofikus alkotás közkinccsé vált, nemcsak az elit ismeri, sőt néhány sora szállóigeként bekerült a köznyelve. („Be van fejezve a nagy mű, igen”; „Hiányzik az összhangzó értelem”; „Csak hódolat illet meg, nem bírálat”; „A tett halála az okoskodás” stb.) Ez feltehetően annak köszönhető, hogy felkerült a „világot jelentő deszkákra.” Az ősbemutató jelentőségét mutatja, hogy 1984 óta szeptember 21 a magyar dráma napja, ezen a napon játszották 1883-ban először *Az ember tragédiáját*.

Nem valószínű, hogy Madách foglalkozott a mű színpadi bemutatásának gondolatával, műfajánál fogva a drámai költemények könyvdrámák, bár a színek megrajzolása határozottan színpadszerű. (Kortársai közül például a látványosságok nagy szakértője, Molnár György tervezte a mű színpadra vitelét, de ez végül nem jött létre). A megírás után több mint húsz évvel a

Paulay Ede

Nemzeti Színház akkori főrendező-igazgatójának, **Paulay Edének** (1836–1894) volt bátorsága ahhoz, hogy vállalkozzék a *Tragédia* színpadra állítására, bár tisztában volt a bemutatás nehézségeivel.

Gondot jelentett elsősorban a terjedelme, a teljes mű eljátszása egy este meghaladta volna még a legszakavatottabb nézők túróképességét is. (Folyama-

tosan, néhány óra alatt az eredeti művet még elolvasni sem lehet, a teljes szöveggel ma sem játszzák sehol.) Ugyancsak probléma volt bizonyos színek megvalósítása a korízlésnek megfelelő, meiningeni, minden részletre kiterjedő, „realis” formában. (Az irányzat szabályait II. György meiningeni herceg dolgozta ki, aki maga is jelmez és díszlettervező volt a 19. század második felében, ezek szerint játszottak az udvari színházában.)

Paulay alaposan felkészült erre a vállalkozásra, a Fővárosi Lapokban pedig a közönség (és a kritikusok) tájékoztatása céljából felsorolta és indokolta a kényszerű rövidítéseket, kihagyásokat. Elhagyta például az egészen nagyszabású képek színrevitelét (csillaggömbök, üstökösök, a Földszellem megnyilvánulásai, a haláltánc a londoni színből, úrjelenet stb.). A belső szöveghúzásokkal együtt a mű 4117 sorából végül is csak 2560 hangzott el. A főbb szerepeket a színház legnagyobb színészeire bízta: Ádámot Nagy Imre, Évát Jászai Mari, Lucifert Gyenes László játszotta. A neves rendező kedvéért vállalta el a római színből Hippiát Márkus Emília, a londoni szín egyik epizódszerepét pedig Prielle Kornélia. A bemutató kivételes sikert ért el: 1894-ig, Paulay halálig, kilencvenhétszer tűzték műsorra a Nemzetiben. És azóta különböző változatokban vidéken és Pesten, itthon és külföldön folyamatosan előadják magyarul és idegen nyelveken egyaránt. (Aradon – a színház leégése miatt egy kissé megkésve – 1886 februárjában játszották először a teátrum újjáépítése utáni első évadban.)

A drámai költemény színpadi szerepeltetése ellen eleinte sokan tiltakoztak. Elsősorban az irodalmárok (például Gyulai Pál vagy Rákosi Jenő) féltették a remekművet attól, hogy a színpadon a látványosság miatt elvesz a gondolatisága.

Máig nem könnyű feladat a színpadra állítása ennek az alkotásnak, amely a magyar színháztörténet szerint „filozófia és látvány pazar ötvözete”, s a kettő

közötti helyes arány felállítása nagy hozzáértést követel a rendezőtől (ez gyakran nem is sikerül). A mű „filozófiáját” is folytonosan át- és újraértelmezték-értelmezik, aktualizálták-aktualizálják. Gondolati tartalmát az éppen hatalmon lévők is folyton szemmel tartották. Romániában például 1923-tól 1925-ig betiltották, a „kommunista” tartalma miatt, a párizsi színt „forradalomra buzdító-nak” minősítették (A drámát 1923-ban Fekete Mihály együttese játszotta utoljára Marosvásárhelyen, s ugyancsak Feketéék tűzték műsorra a tilalom után először 1925 januárjának végén, Aradon –akkor ő volt itt az igazgató–, ezzel megelőzve a február másodikai kolozsvári első bemutatást.)

1945 után Magyarországon pedig pont kommunista ellenesnek találtott. A rendszer kulturális képviselői szerint a dráma vallásos tartalmú, népellenes, reakciós, a Falanszter kimondottan a kommunista rendszert csúfolja ki. Az ügy annyira fontosnak minősült, hogy a szovjet pártlap, a Pravda is foglalkozott vele 1955 májusában, kijelentve, hogy a munkásság teljesen egyetért a *Tragédia* betiltásával. Így aztán 1947 decemberétől 1957 márciusáig nem adhatták elő. (A műsorra tűzés hírére már a jegyeladás első napjának hajnalától kezdve, órák hosszat álltak sorba az emberek, hogy jegyet kaphassanak az előadásra.)

Az ősbemutató 1883-ban pazar kivitelezésű volt gyönyörű díszletekkel, ruhákkal. Paulay külön érdeme, hogy a színpadi berendezés háttérfüggönyeinek rajzát és a jelmezek nagy részét (jelzésszerű rajzokkal) ő készítette. Az előadás – bár voltak kritizálói – hatalmas siker volt. Feltételezhető, hogy a Nemzeti színelőadása inspirálta Zichy Mihályt, a világhírű festőt és illusztrátort is a maga csodálatos Tragédia-illusztrációinak elkészítésére 1885 és 1887 között (Zichy az orosz cár festője volt ebben az időben, de néha hazalátogatott, és valószínű, hogy látta az előadást.) A Zichy-ábrázolások alapján készültek aztán a *Tragédia* leghíresebb díszletei, amelyek kalandos úton 1902 nyarán Aradra kerültek.

Zichy a hatalmas alkotás gondolatait sajátos művészi eszközökkel, egyéni felfogásában tolmácsolja, rajzain mindennek mozgatója a felfokozott szenvedély, az erőteljes indulatok.

A csodálatos háttérrajzok középpontjában álló Ádám nagyformátumú hős, aki heroikus küzdelmet folytat a történelem sodrásában, megtapasztalva a legszélsőségesebb helyzeteket, győzelmet és bukást. A történeti képekből kiérezni az alkotó személyes dühét mindenfajta elnyomás, zsarnokság ellen. Ilyen hangulatúak a képei alapján készített „díszletfestmények” is.

Ezek Esterházy Miklós Ferenc gróf (1839–1897) megrendelésére készültek. A dúsgazdag tatai nábobnak két szenvedélye volt, a lovaglás és színház. Ez utóbbira sok pénzt áldozott, a tatai barokk stílusú kastélya mellé felépíttette a maga 200 fő befogadására alkalmas külön teátrumát, amelyet várszínház néven tartottak számon.

A másik nagy érdeme, hogy az ő megrendelésére készültek el 1892-ben, eredetileg a *Tragédia* bécsi, németnyelvű bemutatására Zichy Mihály híres illusztrációi alapján a korszak leglátványosabb díszletei, a híres Rottonara-Kautsky-féle bécsi díszletkészítő műhelyben meiningeni-Makart stílusban. (Hans Makart /1840–1884/) a 19. századvég bécsi festőfejedelme és „életművésze”, a látványosságok nagymestere. A historizmus jegyében megalkotott, nagyméretű dekoratív, de nem értéktelen festményei a maguk korában elkápráztatták a közönséget, de hamar elfelejtődtek.)

A munkálatok költségeihez a gróf 40 000 forinttal járult hozzá, ez akkor nagyon nagy pénz volt (csak összehasonlításképpen 1883-ban Paulay *Az ember*

tragédiája bemutatására összesen 2 000 forintot kapott). Ezekkel a díszletekkel játszották a művet Bécsben, Hamburgban, Prágában.

Az aprólékos bemutatással az aradi sajtó nem foglalkozott, ezekről egy későbbi, 1908-ból való leírásból idéznék néhány részletet: „Az Esterházy-féle díszleteknek tizenhárom transzparens (átlátszó) hátfüggönye van. A Mennyrszág leheletszerű felhői végtelen távlatokkal, reszkető fényű glóriájukkal, a paradicsomi díszlet a pirosuló almáival, tropikus melegével, pálmaerdejével és ragyogó vizével, a középíven áttörő dicsfényel, majd a Paradicsomon kívül levő táj zord sziklatömbjeivel és tropikus, de mégis sivárabb színeivel csupa megragadó festmény.

A többi díszlet között szenzációs hatású mindenekelőtt Róma és Bizánc. Rómának már az előtere is megragadó. Hatalmas dór oszlopok között bámulatos plasztikával van megfestve a Bacchánsnő és Gladiátor szobra. Az egész képnek kiegészítése Róma háttere transzparens függönyön. Hófehér márványoszlopok és obeliszkok között szikrázva fehérlik Diana istennő temploma, s jobbra gyönyörű perspektívával feljárt a fórumra. S ez a ragyogó kép nyílt változással megy át Péter apostol szavai után romba dőlt Rómába s távoli, holdfényes erdők tövében, hatalmas hegyek oldalában látszanak a barbár germánok, akik fölött sejtelmes fényel ragyog az újvilág szent szimbóluma: a kereszt.”

A gróf 1897-ben bekövetkezett halála után azonban életműve az ebek harmincadjára jutott. A gyönyörű színházépületet többet nem használták, így tönkre ment, és 1913-ban lebontották, a *Tragédia* díszleteit pedig az örökösök elkótyavetyélték. Így jutott hozzá másod-harmadkézből 1902 tavaszán Zilahy Gyula, aki akkor készülődött az aradi igazgatói szék elfoglalására, az ő pályázatát fogadta el az ez év nyarán kezdődő 3 éves ciklusra a helyi színügyi bizottság. A gyönyörű díszletek mellett többek között az ő tulajdonába került a gróf szép- anyjának egyik ünnepi ruhája, amelyet Mária Terézia koronázásakor viselt, valamint a családi fegyverek, páncélok. Ezeket az értékeket az aradi színház II. emeleti szobáiban helyezték el szigorú őrizet alatt. (Arad és Vidéke 1902. március 29., április 11.)

A csodálatos díszletek, ruhák nagy szenzációt keltettek Aradon, ezekről meg a készülő előadásról, amelyet Zilahy rendezésében kettős szereposztással tanultak be, a sajtó is többször tájékoztatót. A szenzációra éhes, színházkedvelő közönség pedig nagy izgalommal várta az előadást. A bemutatóra zsúfolt nézőtér előtt 1902. október 15-én került sor, de korántsem olyan sikerrel, mint ahogy várták.

Az Arad és vidéke másnapi tájékoztatása szerint az első előadást felfokozott érdeklődéssel várta a nagyszámú nézősereg, amely zsúfolásig megtöltötte a színházat, majd az előadás után megkönnyebbült sóhajjal, fáradtan hagyta el a nézőteret, mert a produkció teljes négy órát tartott. Sok volt a szünet, nem volt egyszerű dolog a nagyszámú díszlet, háttérfüggöny mozgatása. (Abban az időben itt még nem létezett forgószínpad). Az előadással elégedetlen a kritikus, szerinte a bemutatónak „*nem volt karaktere*”, bíztak a fényes kiállításban, például ennél szebb Mennysországot még nem láttak Aradon, „*de elejtették a darabot*”. A színészek, élükön

Ádámmal (**Csiki László**)

és Évával (**Gazdy Aranka**)

„szépen betanulták a szöveget, és próbálták megérteni a magvas mondanivalót (...). A legnagyobb tévedés, végzetes hiba Zilahy Lucifere volt” (hogyan állt, arról nincs tájékoztatás).

A második szereposztásban az előadás már jobban sikerült, P. Lukács Juliska igazi Évát hozott a színpadra, a szó nemes értelmében szép volt, és művészileg értékes alakítást nyújtott, Mariházy pedig intelligens felfogású Lucifer, akinek drámai lendülete nem lankadt az előadás végéig. (**Mariházy Miklós** eredeti néven Kövér /1870–1930/ különleges alakja a színháztörténetnek, felső körökben

MARIHÁZY MIKLÓS

mozgó, gazdag földesúr volt, a felesége pedig az egyik miniszter lánya, aztán mindent otthagyott, és beállt színésznek. Az aradi évek után 1908-tól Kecskeméten majd Szolnokon és több más városban lett színigazgató, az egész vagyona ráment a színházra, szegényen halt meg.)

A bemutató után még hét előadást tartottak – a produkció igen hosszú időtartama ellenére telt házzal, mert a közönség érdeklődése nem lankadt, a csodálatos díszleteket mindenki látni akarta. Ezt követően a *Tragédia* bemutatója hosszú ideig szünetelt, a direktor erre az évre jó pénzen Strauss bécsi vállalkozónak adta bérbe a kellékeket, ez a „kölcsonadási rendszer” megmarad a következő években is. (A drága előadás költségeit meg kellett téríteni.)

A remekmű igazi látványosságot jelentő színpadképét, a csodálatos kosztümöket az aradi publikum 1905 őszéig élvezhette, ezután Zilahy Debrecenben lett színigazgató, és természetesen vitte magával a saját díszlet- és ruhahatárát, a „kölcsonzési akció” ezután ott folytatódott, mert az országos érdeklődés továbbra sem lankadt az Esterházy-díszletek iránt. 1908-ban a neves rendező, Hevesi Sándor a Népszínház-Vígoperában is ezekkel mutatta be Madách alkotását. Jellemző a korra, hogy az intézmény direktora számára a híres kellékek megszerzése presztízskérdés volt, hiába tiltakozott ellene Hevesi, akinek a látványos külsőségek megkötötték a kezét a rendezésben, így nem tudta véghez vinni a saját modern elképzeléseit.

Zilahy 1913-ban a debreceni színház anyagi csődje okán lemondott, visszament színésznek Pestre, így szegediek tulajdonában maradtak a *Tragédia* drága díszletei. Ezek a sok használat során tönkrementek, megkoptak, no meg ki is ment a divatból a meiningeni típusú rendezés a maga zsúfolt színpadával, az apró mozzanatokra túlságosan ügyelő naturalista színpadképével. A látványos díszletek elemei ugyanakkor a kölcsonzések során összekeveredtek a

Linhart Vilmos-féle másolatokkal (Linhart lefotózta az eredetieket, és saját műhelyében készített róluk másolatot elég silány minőségben).

Nagy kár, hogy mára az egészből alig maradt valami, ezt a keveset a Széchenyi Könyvtár őrzi a Linhart-féle fotókkal együtt, de ezek korántsem adják vissza azt a hatást, amit az eredeti nyújthatott: Sic transit gloria mundi (Így múlik el az evilági dicsőség).

Piroska Katalin

Nyugati Jelen Évkönyv 2019

Könyvészet

Földesdy Gabriella, Paulay Ede, a Tragédia első rendezője. (Megjelent: XIV. Madách Szimpózium Szeged–Budapest, 2007.)

István Mária, Az ember tragédiája látványvilága (Megjelent: Színről színre, Bp. 1999. 11-22).

Magyar színháztörténet II. k. Bp. 2001.

Radó György-Andor Csaba, Az ember tragédiája a világ nyelvein. Szeged, 2014.

Piroska Katalin, Az ember tragédiája az aradi színpadon. Szövétnek, 2016. augusztus

Piroska Katalin–Piroska István, Az aradi magyar színjátszás 130 éve I-II. k Arad, 2012., 2017